

บทสรุป

พุทธปรัชญาเป็นปรัชญาที่สอนเกี่ยวกับเรื่องของการแปรสภาพ (becoming) ซึ่งอยู่ในรูปของกระบวนการ (process) หมายความว่า ในชั้นปรมัตถ์พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า สิ่งทั้งปวงในโลกแห่งสังขตธรรม หรือโลกแห่งปรากฏการณ์ มีแต่ความแปรปรวน เปลี่ยนไปอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้โดยเริ่มจากการวิเคราะห์ส่วนประกอบของโลกและตัวตน (personality) แล้ว ก็พบว่าส่วนประกอบแต่ละส่วนนั้นไม่ใช่สิ่งที่ยั่งยืนแท้ คือทั้งสิ่งๆ ที่เรียกว่าตัวตนและสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในโลกนี้อยู่ในสภาวะที่เป็นกระบวนการ ซึ่งพระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงปฏิเสธปัจเจกภาพของแต่ละกระบวนการ แต่ไม่ทรงอธิบายว่ามีสิ่งที่ยั่งยืนที่เรียกว่าอัตตา หรืออาตมันเป็นรากฐานแห่งกระบวนการ ซึ่งในปรัชญาระบบอื่น ๆ โดยทั่วไปอธิบายเรื่องการเปลี่ยนแปลงในแง่ที่สิ่ง ๆ นั้นมีส่วนหนึ่งเปลี่ยนแปลงไป แต่ก็มีส่วนหนึ่งที่เป็นตัวยืนพื้น เป็นสิ่งที่ยั่งยืนอยู่เบื้องหลัง นอกจากนั้นการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงจะต้องมีสิ่งผลักดันสิ่งแรกอันเป็นสาเหตุแรก (Prime Mover) แต่พุทธปรัชญาไม่ได้สอนอภิปรัชญาในทำนองดังกล่าว พระพุทธองค์จะทรงนิ่งเฉยเสียเมื่อมีผู้ถามถึงต้นตอของสิ่งต่าง ๆ เช่น เรื่องโลก ตัวตน หรืออัตตา และสัมบุรณภาพ ซึ่งอธิบายไม่ได้ การที่อธิบายไม่ได้นั้น ไม่ได้หมายความว่าพระองค์ไม่ทรงทราบเรื่องเหล่านั้น แต่พระองค์ทรงเห็นว่า การอธิบายเรื่องดังกล่าวไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ และอาจทำให้เกิดโทษ โดยการสร้างระบบความคิดที่ยุ่งเหยิงเป็นตาข่ายขึ้น และตนเองก็ติดอยู่ในตาข่ายนั้น หาทางออกไม่ได้ และอาการทรงนิ่งของพระพุทธองค์นี้ทำให้สาวกบางพวกตีความและสร้างระบบอภิปรัชญาแตกต่างกันออกไปหลายระบบ นั่นคือพยายามนำเรื่องที่ยังอธิบายไม่ได้มาอธิบาย จึงเกิดความคิดเห็นที่ขัดแย้งกันออกไป แต่เท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น พระองค์ทรงสอนแต่เพียงว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ซึ่งเป็นคำสอนที่มีลักษณะพิเศษแตกต่างจากลัทธิปรัชญาอื่น ๆ โดยทั่วไป

แนวปรัชญาตะวันตกสมัยเก่าและปรัชญาอินเดียนั้น ส่วนใหญ่จะมีความคิดเห็นใกล้เคียงกัน คือเชื่อว่ามียัตตาหรือวิญญาณอมตะ ล่องลอยเข้าร่างกาย และผลัดเปลี่ยนจากร่างเก่าเข้าสู่ร่างใหม่ และอัตตาของปัจเจกบุคคลรวมทั้งโลกแห่งปรากฏการณ์เป็นอันหนึ่ง

อันเดียวกับสิ่งสมบุรณ์ ร่างกายเป็นของต่ำ การหมกมุ่นอยู่กับร่างกายนั้นทำให้บังคับจิตไม่ให้เข้าถึงสังขารม ฯลฯ สำหรับพุทธปรัชญาเสนอทัศนะใหม่คือ อนัตตวาท ซึ่งไม่สอนเรื่องอัตตา แต่สอนว่าทุกสิ่งเป็นอนัตตา อย่างไรก็ตามพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงอัตตาไว้บ้าง แต่ก็อยู่ในระดับสมมติอัตตา ไม่ใช่ปรมัตถอัตตา ✓ เนื่องจากพุทธปรัชญาได้แบ่งความจริงออกเป็น 2 ระดับ คือระดับสมมติและปรมัตถ ในขั้นสมมตินั้นมีสัตว์ บุคคล ตัวตนอยู่จริง ๆ ไม่ได้เป็นเพียงมายา แต่ในขั้นปรมัตถ สิ่งเหล่านี้อยู่ในรูปของกระบวนการที่มีความแปรปรวน ทุกสิ่งมีส่วนประกอบคือ ประกอบด้วยธาตุ 4 สำหรับมนุษย์หรือสิ่งที่มีชีวิตนั้น นอกจากประกอบด้วยธาตุ 4 แล้ว ก็ยังมีอากาศธาตุ และวิญญาณธาตุอีกด้วย การที่สิ่งต่าง ๆ มีส่วนประกอบที่เหมือน ๆ กัน หรือคล้ายคลึงกัน ทำให้มีธรรมชาติที่เหมือนกัน คือ ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ซึ่งเรียกว่ากฎแห่งสามัญญลักษณะ ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะของสังขตธรรม หรือปรากฏการณ์ทั้งปวงในโลก ๕ ส่วนอสังขตธรรม คือสิ่งสมบุรณ์ตามทัศนะของพุทธปรัชญานั้น มีความเที่ยงแท้ ไม่เป็นทุกข์ แต่ก็เป็นอนัตตาเช่นกัน การอธิบายหลักอนัตตานั้น พุทธปรัชญาเริ่มจากการวิเคราะห์ส่วนประกอบของตัวตนหรือ เบญจขันธ์ แล้วก็พบว่าสิ่งที่เรียกว่าตัวตนหรือคนนั้นประกอบด้วยส่วนต่าง ๆ ซึ่งเป็นสังขตธรรม เสื่อมสลายได้เมื่อส่วนประกอบนั้นแยกจากกัน แสดงถึงความไม่เที่ยง ไม่ใช่ตัวตน อีกประการหนึ่ง เมื่อส่วนต่าง ๆ สลายไปแล้ว ก็ไม่มีส่วนใดที่เป็นตัวยืนพื้น ซึ่งเป็นแก่นหรือสาระในตัวตน ซึ่งปรัชญาฮินดูเรียกว่าอัตตา หรือ อาตมัน อยู่เบื้องหลังส่วนประกอบนั้น แสดงถึงความว่างเปล่า

✓ ที่ว่า มนุษย์ว่างเปล่า หมายความว่า ในขั้นปรมัตถแล้ว ไม่มีสัตว์ บุคคล มีแต่กระบวนการซึ่งเกิดขึ้นเป็นไปตามอำนาจของเหตุปัจจัย เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา แต่เมื่อเกิดอุปาทานยึดมั่นในสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น คือยึดว่าเบญจขันธ์เป็นตัวตน และยึดว่าอารมณ์ที่ถูกรับรู้หรือโลกนั้น เป็นของตน โภยที่สภาพที่แท้จริงแล้วมันไม่ได้เป็นเช่นนั้น ทำให้เกิดทุกข์ ดังนั้นพุทธปรัชญาจึงสรุปว่า อุปาทานขันธ์ 5 เป็นทุกข์ เหตุแห่งทุกข์นั้นคือตัณหา ซึ่งจะเกิดขึ้นเมื่อมีความรู้สึกรับรู้อารมณ์ภายนอก เกิดความอยากได้ แต่ก็ไม่สมใจจึงเกิดทุกข์ ทุกข์นี้มีเหตุปัจจัยต่อเนื่องกัน 11 อากาโร (ปฏิจจนุปบาท) โดยเฉพาะมูลเหตุและมูลรากแห่งทุกข์คือ ตัณหา อวิชชา ความทุกข์เป็นสิ่งที่แนบเนื่องกับความยึดมั่นในตัวตน การดับทุกข์คือการดับตัวตนที่ยึดมั่น ทำได้โดยการดับเหตุปัจจัย อีกประการหนึ่ง ตัวตนหรือมนุษย์

เป็นกระบวนการที่มีความรู้สึกรับรู้อันเกิดจากกระบวนการทางวัตถุอื่น ๆ ทั่ว ๆ ไป ดังนั้น จึงมีสมรรถภาพพิเศษในอันที่จะวิวัฒนาการในกระบวนการนั้น ไปจนถึงจุด ๆ หนึ่งซึ่งเป็นที่สิ้นสุดแห่งกระบวนการ หรือการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทั้งปวง นั่นคือ นิพพาน หรือสัมบูรณ์ภาพ ซึ่งเป็นอสังขตธรรม ความหมายของนิพพานนี้อาจอธิบายได้ในแง่ที่ตรงข้ามกับปรากฏการณ์ในโลก หรืออาจใช้วิธีอุปมาอุปมัย คือ เปรียบเทียบกับไฟดับ แต่การดับในที่นี้ไม่ได้หมายถึงการสูญสิ้น หรือการทำลาย (nihilation) แต่เป็นการดับบางสิ่งบางอย่าง เช่น ดับชันธ์ ดับทุกข์ ดับกิเลส ฯลฯ ถ้าจะตีความว่ามั่นดับสูญสิ้นหมดแล้ว มันก็ปราศจากคุณค่า ความดับสูญสิ้นนี้ไม่น่าจะเป็นจุดหมายของการปฏิบัติทางศาสนา การดับนั้นควรจะเป็นการดับสิ่งที่ไม่ดีทั้งปวง เช่น ความทุกข์ กิเลสอันทำให้เกิดทุกข์ และตัวตนที่เป็นความรู้สึกทุกข์ ฯลฯ เพราะศาสนาทุกศาสนาจะเห็นว่า คนตกอยู่ในที่มืด เช่น มีความทุกข์ มีบาป ฯลฯ แล้วจึงชี้แสงสว่างให้ โดยแนะทางปฏิบัติให้ไปสู่แสงสว่างนั้น แต่ถ้ามืดสว่างนั้นคือการดับสูญสิ้นแล้ว ความพยายามทั้งหมดที่จะ เข้าถึงสภาวะนั้นก็สูญเปล่า อย่างไรก็ตามการที่พระอรหันต์ดับชันธ์แล้วจะสูญสิ้น หรือจะทรงอยู่ต่อไปในรูปใดรูปหนึ่งนั้น เป็นปัญหาที่พระพุทธองค์ไม่ทรงตอบ เพราะอธิบายด้วยคำพูดไม่ได้

คำสอนของพระพุทธเจ้านั้นจัดอยู่ในสายกลาง คือไม่เอียงไปข้างลัทธิสทิกิฎฐิ ที่เห็นว่ามีสิ่งที่เที่ยงแท้เป็นอมตะ และไม่เอียงมาทางอุจเฉททิฎฐิ ซึ่งสอนว่าทุกสิ่งขาดศูนย์ ที่ว่าอยู่ในสายกลางนั้นพระองค์สอนว่า สิ่งต่าง ๆ อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น และดับลงเพราะขาดเหตุปัจจัย ทั้งแนวทางปฏิบัติตามหลักแห่งพุทธปรัชญานั้นก็เรียกว่า ทางสายกลาง ด้วยเหตุที่พระองค์ไม่ทรงสอนให้ทรมาณกายจนเกินเหตุ และไม่สอนให้เอาใจใส่บำรุงบำเรอแก่ร่างกายมากจนเกินควรอันจะเป็นเหตุให้ค้นหาพอกพูนมากขึ้น ทั้งกายและจิตนั้นมีความสำคัญเท่า ๆ กัน และเป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ทางร่างกายนั้นต้องมีอาหารบำรุงเลี้ยงให้ดำรงอยู่ได้ เมื่อบำรุงร่างกายตามสมควรแล้วก็ต้องบำรุงจิตด้วย อาหารของจิต คือการฝึกฝนจิตให้มีสมรรถภาพพอที่จะหยั่งรู้อันถึงสภาวะที่เป็นจริงโดยปรมาตม นอกจากการปฏิบัติในทางสายกลางแล้ว สภาวะแห่งสัมบูรณ์ภาพหรือปรมาตมธรรมก็น่าจะจัดว่าเป็นธรรมในท่ามกลางด้วย เพราะอยู่เหนือการยืนยันและการปฏิเสธหรือทวิทัศน์ะ (dualism) ทั้งปวง การอธิบายในเชิงปฏิเสธ คือการที่กล่าวว่า สัมบูรณ์ภาพไม่ใช่สิ่งนั้น ไม่ใช่สิ่งนี้ ในโลกแห่งปรากฏการณ์ ไม่

ได้เป็นการอธิบายโดยตรง การอธิบายเชิงปรัชญา ก็ทำได้โดยการเปรียบเทียบหรืออุปมาอุปมัยเท่านั้น อธิบายโดยตรงไม่ได้ เช่นอธิบายว่า ภาวะแห่งนิพพานเปรียบเหมือนภาวะแห่งการดับเพราะสิ้นเชื้อของไฟ เปรียบเหมือนความเย็นของน้ำ ฯลฯ นอกจากนั้นการที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงตอบคำถามที่ว่า พระอรหันต์ที่ดับขันธแล้วสูญสิ้นหรือดำรงอยู่ต่อไปนั้น เนื่องจากสถานะเช่นนั้นอยู่เหนือการยืนยันและการปฏิเสธทั้งปวงนั่นเอง สภาวะในท่ามกลาง เช่นนี้ อยู่เหนือปรากฏการณ์ในโลก และเป็นสภาวะที่ลึกลับเหนือคำอธิบาย

การที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงถกเถียงปัญหาอภิปรายนั้น ทำให้เกิดปรัชญาในแนวใหม่ ของพระองค์เองขึ้นมา ลักษณะเช่นนี้เราจะพบได้ในแนวความคิดทางปรัชญาตะวันตก เช่นกัน คือเมื่อได้มีการหลีกเลี่ยงความคิดคำนึงทางปรัชญา ไม่สร้างระบบอภิปรายขึ้น ก็เกิดเป็นปรัชญาระบบใหม่ที่พยายามขจัดอภิปรายออกไป และหันมาใส่ใจต่อสิ่งเฉพาะหน้า เช่น ระบบประจักษ์वाद (Empiricism) นอกจากนั้นก็ยังมีปรัชญาในสมัยปัจจุบัน ซึ่งอยู่ในแนวการวิเคราะห์ภาษา (Linguistic Analysis) เพื่อประโยชน์ในอันที่จะให้เกิดความเข้าใจในศาสตร์แขนงอื่น ๆ เพราะภาษานี้ทำให้เกิดความเข้าใจใจได้ ดังนั้นการวิเคราะห์ภาษาจึงเป็นมรรค (means) เพื่อความก้าวหน้าของวิชาการในศาสตร์ (science) แขนงอื่น ๆ สำหรับพุทธปรัชญานั้น โดยแท้จริงแล้วพระพุทธเจ้าไม่ทรงประสงค์จะสร้างระบบปรัชญาในด้านการสร้างทฤษฎีต่าง ๆ แต่ทรงมุ่งที่จะสอนศาสนาในภาคปฏิบัติมากกว่า แต่ก่อนที่จะลงมือปฏิบัตินั้น ก็ต้องมีความเข้าใจและเชื่อในข้อสมมุติฐานเบื้องต้นของพุทธปรัชญา คือปัญหาเรื่องความทุกข์ โดยการใคร่ครวญ วิเคราะห์ วิจัยในสิ่งต่าง ๆ ว่ามันเป็นทุกข์ในลักษณะเช่นใด เพราะเหตุใดมันจึงเป็นทุกข์ และจะดับทุกข์ให้หมดสิ้นไปได้อย่างไร ในแง่ นี้เป็นการวางรากฐานทฤษฎีทางปรัชญา วิธีการของพระองค์คือวิธีประจักษ์ (empirical method) นั่นคือถือว่า ความรู้นั้นได้จากประสบการณ์ แม้กระทั่งการเข้าถึงนิพพาน ก็จัดว่าเป็นประสบการณ์ แต่เป็นประสบการณ์ที่สูงกว่าระดับผัสสะ คือรู้ด้วยการรู้แจ้งหรือหยั่งรู้ด้วยปัญญา ไม่ใช่ด้วยวิธีอนุมานหรืออ้างเหตุผลแบบตรรกวิทยา นอกจากนั้นแนวความคิดของพุทธปรัชญาเป็นสัจवाद (Realism) ในแง่ที่เชื่อว่าโลกแห่งปรากฏการณ์ที่เราได้เห็นนั้นมีความเป็นจริงในตัวเอง โดยไม่ต้องมีพื้นฐานหรือเบื้องหลัง ทั้งไม่ขึ้นต่อผู้รับรู้ด้วย การที่เรามองไม่เห็นสภาวะที่แท้จริงของสิ่งต่าง ๆ นั้นเนื่องมาจากความบกพร่องในการรับรู้ของ

เราเอง นอกจากนั้นพุทธปรัชญายัง เชื่อในความเป็นจริงและกฎเกณฑ์ของธรรมชาติซึ่งแบ่ง
 เป็นสังขตธรรม คือธรรมชาติที่ไม่เที่ยง ประจักษ์ด้วยปัจจัย และอสังขตธรรม ได้แก่ธรรม-
 ชาติที่เที่ยงแท้ ปราศจากปัจจัยปรุงแต่ง โดยพยายามทำความเข้าใจหรือหยั่งรู้ถึงสภาพที่แท้
 จริงตามธรรมชาตินั้น และทำตัวให้กลมกลืนกับธรรมชาติ คังนั้นพระอรหันต์ผู้หลุดพ้นนั้น ก็คือ
 ที่ทำตัวให้กลมกลืนกับธรรมชาตินั่นเอง ในอีกแง่หนึ่งอาจกล่าวได้ว่า พุทธปรัชญาที่มีลักษณะแบบ
 อุตตราท (Transcendentalism) ควบ ในแง่ที่เชื่อว่ามีสภาวะแห่งความเป็นจริงอันหนึ่ง
 ซึ่งอยู่นอกโลกแห่งปรากฏการณ์ และไม่มี ความเกี่ยวข้องกับโลกแห่งปรากฏการณ์แต่ประการใด
 เป็นโลกุตระสภาวะ อันเป็นสภาวะที่สามารถจะหยั่งรู้หรือเข้าถึงได้ด้วยการเจริญสมาธิ และ
 วิปัสสนาจนเกิดญาณทัสสนะ

การที่กล่าวว่า พระพุทธเจ้าทรงสร้างปรัชญาแนวใหม่ของพระองค์เองขึ้นมา นั้น
 หมายความว่า คำสอนของพระองค์ไม่อาจจัดอยู่ในฝ่ายสังสคติทฤษฎี เช่นปรัชญาอุปนิษัท และ
 ปรัชญาตะวันตกบางระบบ และไม่อาจจัดอยู่ในฝ่ายอุจเฉททฤษฎี เช่นลัทธิวัตนนิยม แต่จัดอยู่ใน
 สายกลางดังกล่าวนั้นแล้ว จึงจัดว่าเป็นปรัชญาแห่งทางสายกลาง อีกประการหนึ่ง การที่
 พระองค์ไม่ทรงพิจารณาหรือศึกษาอภิปรัชญาในแง่ที่เกี่ยวกับปฐมเหตุแห่งตัวตนและโลกเช่นเดียวกับ
 อภิปรัชญาแบบอื่น ๆ แต่กล่าวถึงเพียงจุดเดียวคือ กล่าวถึงสภาวะแห่งโลกและตัวตน
 เท่าที่ปรากฏ ก็จัดเป็นอภิปรัชญาในแนวใหม่ คือวิเคราะห์สภาวะแห่งโลกและตัวตนเท่าที่ปรากฏ
 แล้วก็พบว่าไม่มีส่วนใดที่จะเรียกว่าเป็นอัตตาได้เลย คังนั้นอภิปรัชญาของพระองค์นั้นสอนใน
 แนวอนัตตภาพ อย่างไรก็ตาม สิ่งที่พระองค์ทรงต้องการที่จะสอนก็คือ สอนวิธีแก้ปัญหา และ
 ปัญหาอันเป็นปัญหาเรื่องความทุกข์ การแก้ปัญหาคือความดับทุกข์ ซึ่งเป็นจุดหมายที่แท้จริงของ
 พุทธปรัชญา

๘ สำหรับหลักอนัตตาซึ่งเป็นคำสอนพื้นฐานของพุทธปรัชญานั้น ได้กล่าวถึงความไม่มีตัวตน
 หรือความปราศจากอัตตา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชั้นปรมัตถ์ พุทธปรัชญาสอนว่า ไม่มีตัวตนผู้ทำ
 กรรมหรือผู้รับผลของกรรม อย่างไรก็ตาม ได้กล่าวไว้ในตอนต้นแล้วว่า คำสอนเรื่องอนัตตา
 นั้นไม่ขัดกับการยอมรับอนัตตาในชั้นสมมติบัญญัติ หมายความว่าในสังคมโลกียะ ซึ่งยอมรับใน
 สมมติอนัตตานั้น คำสอนเรื่องอนัตตาก็มีประโยชน์ในแง่ที่ทำให้ผู้ที่มีความเข้าใจเรื่องอนัตตาเป็น
 อย่างดีเป็นคนเห็นแก่ตัวน้อยลง หรือปราศจากความเห็นแก่ตัว ตามปกติในสังคมนั้นยอมรับว่า

มีตัวตน และการกระทำก็มุ่งที่ตัวเองเป็นใหญ่ คือไม่ว่าจะทำอะไรก็หวังผลสำหรับตัวเอง ยึดเอาตัวเองเป็นที่ตั้ง แม้การกระทำที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมนั้นถ้าจะพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้ว ก็พบว่า เป็นการกระทำเพื่อตัวเองเช่นกัน เพราะความสงบสุขในสังคมนั้นย่อมส่งผลเป็นความสงบสุขของตนเองในขั้นสุดท้าย ดังนั้นตนเองจึงเป็นจุดศูนย์กลางของการกระทำทุกอย่าง ซึ่งในแง่นี้คำสอนเรื่องอนัตตาก็ไม่ขัดต่อความรู้สึกในระคมสังคมโลกิยะ แต่จัดว่าเป็นประโยชน์ต่อสังคม คือไม่ก่อให้เกิดความเห็นแก่ตัว ในเมื่อบุคคลจะทำอะไรก็ตามก็กระทำโดยปราศจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ไม่หวังผลไปในทางที่เป็นประโยชน์ส่วนตัว ไม่ถือเอาตัวเองเป็นที่ตั้ง นอกจากนั้น การที่พระอรหันต์จะเป็นผู้หลุดพ้น เห็นแจ้งในอนัตตลักษณะของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงแล้ว รู้ว่าทุกสิ่งเป็นอนัตตา เป็นความว่างเปล่า ไม่ใช่ตัวตนของคนทั้งสิ้น ไม่มีตัวตนผู้ทำบุญหรือทำกรรม ไม่มีตัวตนผู้รับผล ก็ไม่ใ้หมายความว่าพระอรหันต์นั้นจะอยู่เฉย ๆ โดยไม่ต้องทำอะไร เพราะถือว่าไม่มีตัวตนแล้ว เนื่องจากพระอรหันต์ก็ยังคงอยู่ในโลกและยังยอมรับความจริงในขั้นสมมติบัญญัติ เพื่อประโยชน์ในการสั่งสอนศีลธรรม ดังนั้น พระอรหันต์ก็ยังคงต้องมีกิจกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสั่งสอนหลักธรรมอันเป็นไปเพื่อประโยชน์ต่อสังคม จะเห็นได้จากกรณีของพระพุทธเจ้าซึ่งตรัสรู้แล้ว พระองค์ก็ยังทรงอยู่ในสังคม เพื่อสั่งสอนให้ผู้อื่นรู้ซึ่งถึงความทุกข์ พร้อมทั้งแสดงแนวทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์เป็นหลักใหญ่ ในแง่นี้หมายความว่า การเข้าถึงหลักอนัตตาก็ก่อให้เกิดเมตตาที่บริสุทธิ์อันเป็นประโยชน์ต่อสังคมหรือส่วนรวม การกระทำที่เรียกว่าเป็นเมตตาที่บริสุทธิ์คือการกระทำที่ปราศจากความยึดมั่นถือมั่นในตัวตน ปราศจากอวิชชา ไม่หวังผลคืออันจะเกิดขึ้นแก่ตัวเอง แต่มีความปรารถนาที่จะช่วยเหลือให้ผู้อื่นพ้นทุกข์และมีความสุข อย่างไม่รู้ตัว ในกรณีของคณธรรมคตาที่ยังไม่รู้แจ้งในหลักอนัตตาก็มีเมตตาเช่นกัน แต่เป็นเมตตาคนละแบบ คือมักจะหวังผลสำหรับตัวเอง เช่นหวังที่จะไ้รับบุญกุศลต่อไปภายหน้าบ้าง หวังที่จะให้ผู้อื่นมีเมตตาต่อตนเองบ้าง แม้จะก่อให้เกิดผลดีต่อสังคม แต่ก็จัดว่าเป็นเมตตาไม่บริสุทธิ์ คือยังมีความยึดมั่นในตัวตนอยู่ แต่เมตตาของพระอรหันต์นั้นเป็นเมตตาที่บริสุทธิ์ ไม่คิดหวังผลใด ๆ ทั้งสิ้น ทั้งนี้เนื่องจากความเห็นแจ้งในหลักอนัตตานั้นเอง จึงอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า แมว่าพุทธปรัชญาจะสอนเรื่องอนัตตาซึ่งขัดกับทัศนะที่ยึดถือกันมาแต่เดิมของอินเดีย และขัดต่อความรู้สึกหรือความเข้าใจของบุคคลโดยทั่วไป แต่คำสอนเรื่องนี้ก็ได้เป็นการสอนให้หันหลังให้สังคม เพราะผู้

ที่รู้แจ้งเห็นจริงในหลักคำสอนเรื่องอนัตตายังสามารถทำประโยชน์ให้สังคมได้เป็นอย่างดี และอาจจะดีกว่าผู้ที่ยังมีอุปาทานยึดมั่นในตัวตนเสียอีก จะเห็นได้จากชีวิตของพระพุทธเจ้า และของพระอรหันตสาวกทั้งภิกษุสามเณรมาแล้ว

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย